

Borcsa János
NAGYREGÉNY – NAGY REGÉNY

Egy 2018 szeptemberében készült interjúban mondotta Szilágyi István, hogy „külön világot járok. Ahogy a valahai három-négy korai könyv írásakor, ami után jött a három komolyabb dolog. Talán még jön egy, csak annak már nem tudom, hogy hogy lesz a vége. Már van belőle annyi, hogy ne lehessen félretenni, abbahagyni. A feleségem, aki legalább harminc éve az első olvasóm (az ő pontosságát nem tudom nélkülözni) és a barátaim majd kezdenek vele valamit...” (Külön világot járok. Gróh Gáspár interjúalánya Szilágyi István. *Magyar Szemle*, 2020. 9–10.)

2020-ban aztán – úgymond – megjött egy félezer oldalas regény *Messze túl a láthatáron* címmel¹, amelynek tételmondata ez lehetne: „Ha jól reá figyel az ember, a világ valamennyi nyomorúsága, gyarlósága egyszerre és egyazon ügy gubancában megtalálható.” (501.) Az új Szilágyi-regény epikai világa ezt a gondolatot mindenképpen kézzel foghatóvá teszi. A tétel megfogalmazása a főhőstől, Tompay Wajtha Mátyástól származik, akit két, egymástól távoli időpontban, illetve történelmi helyzetben és tisztségben ismerünk meg. A mű első, terjedelmét tekintve kevesebb, mint egyharmadát kitevő részében (*Emlékirat* címmel) mint II. Rákóczi Ferenc fejedelem titkos szekretáriusa jelenik meg, aki az ún. kuruc zajdulás vége felé s ura biztatására veti papírra a vele megtörténtekeket, a második, jóval terjedelmesebb rész (*Amerre a világ* címmel) pedig mint Tipród vármegye főbíráját állítja középpontba, mintegy három-négy évtizeddel a szabadságharc után.

Tompay emlékirata a szabadságharc általa átélt eseményeinek – s így természetesen mozaikszerű és töredékes, esetenkénti – felidézésével és az ezekhez fűzött elszórt reflexiókkal és észrevételekkel indul, tehát egy hangsúlyosan szubjektív nézőpontú képet festve beszél az eseményekben részt vevő, személyes narrátor. Elkezdett tehát „végig-

1 Szilágyi István: *Messze túl a láthatáron*. Budapest, 2020, Magyar Művészeti Akadémia Kiadó.

botorkálni azon heteken, havakon, amelyek egymást követhették.” (36.) Indokoltnak látszik így, hogy – szóhasználatával élve – az aláhanyatlást látva, számvetésre adja magát a fejedelem szolgálatában töltött időszakról. „Végtére is mit akarok? – indul el benne mintegy belső monológként a gondolat. – Közöttük voltam – s tán még leszek, vagyok –, amit megéltem, láthattam, előttem hanyatlott alá. Hogy aztán mi hogyan ér véget? Attól kérdezze, aki megéri majd! Avagy titkon ki-ki, ahogy éri, menedék után lát? Ezt se irigyeld!” (37.) Indokoltnak látszik továbbá a visszaemlékező kétkedő magatartása a lezajlott és zajló eseményekkel szemben is, minthogy volt alkalma tapasztalni a szabadságharc folyamán a nagyhatalmak taktikázását, aztán meg a közép- és kelet-európai, valamint balkáni népek széttartó, egymást gyengítő törekvéseit. Erről elmélkedve meg is jegyzi az elbeszélő: „Mindegyik úgy tesz, mintha segíthetné a másikat, miközben a maga javán reménykedik. Mert bár rég nem hiszünk semmi jövőben, közben egyvégtében bizakodunk, hogy majdcsak lehet újramezteni. Ideje lenne – mondaná a cinikus –, hisz rég több veszett, mint amennyi volt.” (Uo.)

Az elbeszélhetőség módozatairól is gondolkodva mondja a visszatekintő elbeszélő, hogy több tárgyilagosságra készítetné magát, ami aztán más látásmódot kívánna, csak hogy kiderült számára: „ennek is ára és átka van; látótávolságra tőlünk a kételyek: hogy amire elszánjuk magunk, amibe belevágunk, az vajon sikerülhet-e. Ráadásul itt mindazt, amit magunk elé terítünk, egyszer már megéltük: most majd újjáalakítanánk?” (36.) Tudott dolog: ugyanúgy szubjektív az egyes ember által megélt valóság, mint a visszaemlékezés során újraalkotott. Ez utóbbi lenne a teremtett világ, illetve az elbeszélő minősítése szerint: „ugyancsak valóságos, a megelőzővel mégsem azonos.” (37.)

A császárhű fiatalember életében nagy fordulatnak kellett végbemenie, hogy feleségét, Wajtha Orsolyát három gyermekükkel, valamint szüleit hosszú időre magukra hagyva éveken át a fejedelem szolgálatába álljon, többnyire rövidebb-hosszabb utazásokkal járó diplomáciai küldetéseket vállalva. Az utolsó, hosszú keleti kiküldetéséről hazatérve el is gondolkozik ezen az elbeszélő: „sajnos megszokhattam: hónapok, ide s tova évek telnek el úgy, hogy asszonyomat, gyermekeimet nem láthatom”. (22.) Tudomásul kellett vennie ekkor, hogy „romlik, bomlik a világ” (20.) azóta is, hogy utolsó megbízatására, Benderbe indult, így

hazaérve a fejedelemmel is egy Kassához közeli, jelentéktelen helyszínen, Hrabócon találkozott. Itt egyeztetett Károlyi Sándor főispánnal a fejedelem a harci helyzetről, aki aztán megértéssel fogadta szekretáriusa elhatározását, hogy hazamenjen családját látni a Típród vármegyei Nyövedre.

Amint látjuk, a helyszínek némelyike – Szilágyira jellemzően – fiktív neveket kap a regényben, de azonosításukat a valóságosakkal meg lehet kísérlni. A Típród akár beszélő névnek is tekinthető, akárcsak Jajdon...

A visszaemlékezés a Nyövedre való hazaérkezés, illetve Orsolya asszony váratlan elutazásának, valamint titokzatos eltűnésének elbeszélésével folytatódik. Nem derül ki, hogy személyes motívumok vezérelték-e az asszonyt döntésében (találkozni mielőbb a férjjel, vagy éppen szabadulni ettől a családi köteléktől?), vagy külső indítékok, a férjnek mint a fejedelem bizalmasának megzsarolása játszottak szerepet az asszony elrablásában, minthogy az sem derül ki, hogy a véletlen műve volt-e az ismeretlenektől megbízott „vitéz” által vezetett, az asszonyt szállító lovas szán eltűnése a jeges tavon, vagy kitervelt akció? Netán már ekkor el akarták *tiporni* hősünket a *tipródiak*, minthogy ez a gyanú és feltételezés évtizedekkel később, a majdani vármegyei főbíróat is folyton foglalkoztatta, s végül egy egészen más bűnügy felgöngyölítése alkalmával, mintha meg is világosodott volna előtte felesége eltűnésének, illetve elveszejtésének titka. Azaz egyazon ügy „gubancában” valóban mindenféle emberi gyarlóság benne foglaltatik...

A regénytörténet egészére nézve is fontos jelenet az *Emlékirat* azon része, amely a feleség eltűnése után nyomozó férjnek az anyjával való találkozását jeleníti meg (61–87.). A kuruc-labanc háborúskodás és kilátástalanság közepette él Olymoson az özvegy – gyilkos fosztogatók áldozata lett a férje is –, de a fiával, ahogy mondotta, meghittségben töltött órák törhetetlen jelleméről, férfias viselkedéséről, a szabadszájúságig menő nyíltságáról, no meg vaskos humoráról tanúskodnak. Nem szépíti meg fia múltját (hogy szorult helyzetben lett Rákóczi híve), sem azt, hogy családi kötelességeit háttérbe helyezte a fejedelem szolgálatával szemben (sem gyermekei születésekor, sem apja halálakor nem volt a család mellett), de még jövőjét is előrevetíti, amit egy előrejelzésként szolgáló epizódban talál meg az olvasó.

Az özvegy beszámolója szerint, amikor feldúlták a várost, s egy ideig a hivatalok megszűntek működni, a férj bement a vármegyére, összehozta a pallost és más kínzó eszközöket, s hazavitte és elrejtette, azzal a gondolattal, hogy jó lesz majd a fiának. Azt tartotta ugyanis, hogy ahol nincs pallos, ott nincs hatalom, ott nincs rend. Az özvegy mindehhez hozzáfűzte, hogy egy eljövendő konszolidáció, megerősödő központi hatalom is megbecsüli, úgymond, a magadfajta hűségeseiket. (Vö. 77.) Fel is merült ekkor a fiúban, hogy miféle hűség lehet az övé?

Az *Emlékirat* befejezése nem derít fényt Orsolya eltűnésének körülményeire, ezek homályban maradnak, mindössze annyi a bizonyosság, hogy a nő tóba veszett, ahonnan kiemelték, és a család készül a temetésre. A férjnek pedig a kínzó fájdalom maradt, hogy már nem adhatja tudtára feleségének, amit iránta érzett, no meg egy nyitott kérdés: „Lehet elhalt szerelem a halál után?” (150.)

A Szilágyi-regény terjedelmes második része (*Amerre a világ*) külön címmel ellátott fejezetekből, több rövidebb-hosszabb „kamaratörténetből” (Antal Balázs) tevődik össze, s mindenik középpontjában ugyanaz a Tompay Wajtha Mátyás áll, de most már néhány évtizeddel későbbi időpontban, Tipród vármegye főbírájaként. A többnyire dialógusokból felépülő fejezetekben partnerei: Tsomor Fóris, egy újonnan kinevezett fiatal kancellista avagy jegyző, Gorbay Ölyves Józsa szolgabíró, valamint egy fantomlány, Nagyidejű, aki a főhős megfogalmazása szerint „ráigazítja az elmém minden olyasmire, amiben tanácstalan lennék.” (177.)

Kisebbrendűségben szenvedő eljárók között egy törpe vármegye törvénybírájaként végzi munkáját a kiváló felkészültségű Tompay Wajtha Mátyás, úgymond, a nagyot akaró kisvárosban, Olymoson. Ebben a nagyra vágyó törekvésben viszont nem tudják bevonni a bírót, részben tehát innen eredhet az őt körülvevő bizalmatlanság, így elindítják ellene a gyanúsítgatásokat, munkáját illetően, hogy emberöltőnyi szolgálata alatt esetleg nem hozott volna elég szigorú ítéletet. Az első személyű elbeszélő véleménye szerint „elképzелhető, hogy voltak némely újmódi Olymos-látók, csak én a megkeresésem első pillanatától vonakodtam a közös nagyot akarástól, mint bármi oly csudaságtól, amivel az elmém nem tud mit kezdeni...” (152.) Egy, a

szolgabíróval folytatott beszélgetésben aztán már elhangzik a bíró részéről egy epés megjegyzés is: „A kegyelmed gazdái (...) ráébredtek volna a jelentéktelenségükre? A legrosszabbkor. A mai éra ugyanis kedvez a jelentéktelennek, már-már dédelgeti azt. A kicsikkel akkor van a baj, ha megtudják magukról, hogy ők kicsik. Ettől pedig szenvednek. És veszedelmesek lesznek. Olykor még saját magukra nézve is. Ki mondta meg nekik, hogy ők kicsik? Ki zaklatta fel őket? Épp most, amikor bátran viselhetnék jelentéktelenségüket? Ehelyett most ezek hírnévre próbálnak vergődni.” (240.)

Jó fél emberöltővel a szatmári béke után vagyunk, boszorkányüldözések és -perек idején, de szemléletében és meghozott ítéleteiben egy felvilágosult, valamint jog- és törvénykövető, végső soron pedig egy igazságkereső „törvénytevő” minden-, avagy annak a kornak a nyelvén szólva: miesnapjaiba lehet bepillantani. Sejthető, hogy ebben az időszakban a sötétséget marasztalni kívánó helyi erők indítottak támadást a főbíró ellen, kevesellvén például a boszorkánysággal vádoltak ellen hozott „törvénylátásait”, „döntvényeit”, azaz ítéleteit. A boszorkányüldözések, egyfajta újkori koncepcióس perек fenntartásában éppen a helyi hatalmasságok, ama megbízók lehettek érdekeltek, hogy a gyanakvás és félelem a kisközösségek életét is járja át, s így bárkit vád alá lehessen helyezni, és ki lehessen közösiteni. A főbíró esetében pedig még múltja, a szabadságharcban vállalt szerepe is súlyos teherként számított...

Ami a fiatal megfigyelőknek és informátoroknak feltűnt, hogy a bírónak a törvényszék elé került bűnözőkből tortúrázás nélkül, úgymond szelíd inkvizíciózással sikerül beismerő vallomást kicsikarnia. Ahhoz az elvhez igazodott, amit ma az ártatlanság vélelmének mondanak, szavai szerint: „előbb bizonyosodjék be a bűn, aztán következhet a hóhérszerszám”. (178.) A törvényt tartotta egyetlen gazdájának, viszont élete előrehaladtával kezdte felismerni, hogy lennie kell valahol még egy gazdának, ám azt hiába keresné a vármegyeházán vagy a császár udvarában. (Vö. 181.) A későbbiekben, több fejezetben is ez a gondolat, azaz a létező isteni törvény megértése egyre nagyobb helyet foglal el a bíró elmélkedéseiben, amelyek mind a dialógusokban, mind a reflexív részekben jelentős helyet foglalnak el.

A vármegyei előjárók körében beállt bizalmatlanság légköre a huszadik századi diktatúrák történetéből ismert módon mérgezi az emberközi kapcsolatokat, vagyis kiépül és működik a hálózat: megbí-

zők, megfigyelők, informátorok és megfigyelték egymásnak kiszolgáltatva és félelemben élve viselik sorsukat. A regényben ezt kiélezett egyéni és hatalmi játszmák keretében mutatja be az író, amelyek a két, feltehetően külön-külön megbízott megfigyelő és a főbíró között zajlanak nap mint nap. Nemegyszer súlyos vádakkal is illeti például a kancellista az elöljáróját, kitetszik, hogy alaposan fel van készülve a célszemély magán- és közéleti pályáját illetően, a szolgabíró is néha kihallgatónak és vádlónak tűnik, de egy-egy hosszú dialógus során a megfigyelt emberi és szakmai fölénye egyértelműen kitetszik. A bírónak még önnönmagát érintő álhírek terjesztésére is sikerül ráállítania az álnok, képmutató jegyzőt, mintegy elkomédiázgat vele. Egy-egy jelenetben gúny tárgyává teszi megfigyelőit.

Lefegyverző felismerések és érvek sokaságával lép fel a főbíró, s így emelkedik besugói és megfigyelői fölé. Szemébe mondja a jegyzőnek azt is, hogy megbízóihoz törleszkedik, hiszen szeretné, ha őt ember-számba vennék, illetve anyjától örökölt szabadszájúsággal mondhatni megsemmisíti: „bejáratos lettél seggeket nyalni némely jelességekhez”. (180.) Az ironia válik e fejezetek fő jellemzőjévé.

Másrészt szakmai felkészültségének s emberi bölcsességének köszönhetően emelkedik megfigyelői fölé. Nem téveszti szem elől, hogy felelős szerep az övé. „Amikor ítélek, magamat is ítélem – mondja egy alkalommal a szolgabíróval folytatott beszélgetésben. – A bűn fel nem ismerése bűn. A bűn félreismerése bűn. (...) Miközben a törvénytevés gondját nem oszthatom meg senkivel.” (207.)

Azt gondolom, az ilyen játszmákat tartalmazó, valamint a „törvénytevésről” folytatott dialógusokban kamatoztatja igazán a regényíró Szilágyi jogász alapképzettségét. Amint főhőse „leckét ad” például bűnkövetésből, ítélelhozatalból, jogtörténetből, hivatástudatból. Pontosan érzékeli a jegyző, hogy felettese „örömét leli abban, hogy oly cselekedetek útját fürkéssze, amelyek közben ködbe vesztek” (388.), mintegy ráhibázva a bíró legbensőbb indítékaira: Orsolya asszony évtizedekkel korábban történt megfeythetetlen eltűnésére.

Ugyancsak erényként kell kiemelnünk a minuciózus és alaposan dokumentált leírásokat, legyen az akár egy korabeli civil vagy katonai viselet bemutatása (l. 175–176.), akár az ítéletvégrehajtás valamely módozata (l. az istenkáromló nyelvének a törvényfához szegzése, 183–185.; vízpróba végrehajtása boszorkányok esetében, 273–275.),

egy bűneset felderítése mindössze egyetlen elejtett szóból (zsápsás geci!) kiindulva (l. *A gyilkos istállószolga* című fejetetet!), északról érkező valamely kacsaféle teelése a szilágysági lópvidéken, 506–507.), nemkülönben a „boszorkánytudományokban” való sokkrétü eligazítás.

Ez utóbbi esetében ugyancsak egy felvilágosult elme „lámpásának” fényével oszlatja a sötétséget a főbíró, a látszatok helyett a lényeg érdekli; okítja beosztottját, rámutatva a boszorkányság társadalmi és lélektani gyökereire: az inséges, nyomorúságos életvalóságra s az ettől való szabadulás vágyára. Fejtegetése szerint így születik aztán némelekben egy képzeletbeli világ, amely pótolja mindazt, amiből kirekesztette őket a való élet. Dúskálhatnak itt még az ölelésben is, minthogy – ecseteli jegyzőjének a főbíró – „a boszorkányok dicsekvése szerint ezen ördögcsábítók szerelmes teste egyvégtében merev, nem ritkán csontból, hideg vasból való”. (282.) Mindezeknek aztán titkon híre kel, sőt a társadalom szélesebb köreiből híveket kezd toborozni magának a boszorkányság.

Adott ponton aztán a főbíró előrevetíti a boszorkányperek alkonyát, bár tudja, hogy némely helyi „jelességek” szeretnék, ha nem áldozna le a boszorkányok napja. Azt tartják ezek a körök, hogy boszorkány mindenkor annyi van, amennyi belőlük megkívántatik. (Vö. 332.) Ezáltal a félelmet lehet fenntartani a társadalomban, s valakiknek ez legfőbb érdekük minden korban...

Ugyancsak a rációra hallgatva mondja Tompay Wajtha, hogy társadalmi okokra és gyökerekre kell irányítani a figyelmet, amikor a közösségeket morálisan mérgező jelenségekkel találjuk szembe magunkat. A gyanakvás, a híresztelések, embereknek álhíreken alapuló lejáratása révén koholt vádakkal illelhetnek nem kívánt személyeket és társadalmi csoportokat, belső ellenséget kreálhatnak, s nagy tisztogatásokat hajthatnak végre. Olyan társadalmi környezet képződhet így, amelyben senki sem érezheti magát biztonságban. „A népek rendszerint bármi galád rágalomra odafigyelnek, majd ráérősen elkérődzik azt, ami benne rendhagyó; a gyanú pedig mihelyt lábra kap, mindjárt életre kelti az emberi gonoszt.” (298–299.) Mondhatjuk: mindenki fél mindenkitől...

„Amikor nyessük a bűn fáját, irtjuk a bozótját, ezzel vajon mennyiben apasztjuk a gonoszt?” (408.) – elmélkedik a főbíró egy alkalommal. Egy passzus mindössze annak a reflexív résznek a terjedelme, amelyből kiemeltük az előbbi mondatot, s amely különben hosszú dialógust szakít meg, de az események előadásának ettől a pontjától válik hangsúlyossá a földi és égi bíraskodás, valamint az ítéletek mibenlétének kérdése, ami a továbbiakban leginkább foglalkoztatja hősünket.

Kérdések sora fogalmazódik meg mind a terjedelmes dialógusokban, mind a közéjük ékelődő elmélkedő passzusokban. Az ítékezés és ítélet kérdéséről többnyire jegyzőjével folytat párbeszédet a törvénybíró, és ezekben általában utóbbi szinte szó nélkül hagyja fiatal partnerét, s ugyancsak a hivatást érintő kételyek és magához a bírói gyakorlathoz, a „gondokkal sanyarított törvénylátó munkálkodás”-hoz (410.) kapcsolódó kérdések fogalmazódnak meg benne. Az eddig vallott és elfogadott elve, hogy a bírónak csak a törvény lehet a gazdája, ettől kezdve transzcendens távlatba helyeződik át. Eszerint ember hozza ugyan a törvényt, de Isten írhatja meg vele. Kiegészítésre szorul így az a kijelentés is, hogy a bírónak nincs bírója, éspedig azzal egészítendő ki, hogy: az Istenen kívül. A döntéseket rendszerint bírói ítélet követi, a végső viszont csakis isteni lehet, azaz Isten „ítéli a mi ítékezésünket. Tudván, hogy ezt mi soha abba nem hagyhatjuk, mert nincs hatalmunk a megbocsájtáshoz. S ezzel arra vagyunk ítélve, hogy ítéljünk.” (410.) Jól vagy rosszul.

Talán ennél is gyötrőbb dilemmája a bírónak, hogy az ítélet mint isteni attribútum miként egyeztethető össze a krisztusi megbocsájtással? „Ha a bűnök elkövetőit elítélem, ezzel nem fogok a krisztusi megbocsájtó akaratnak ellene cselekedni?” (415.) – merül fel benne a kérdés. A mindennapok embere ezt megteheti, sőt meg kell tennie, azonban a bíró hivatása gyakorlásában ezt nem teheti meg, sőt a *Jelenések könyve* sem a megbocsájtást vizionálja olvasata szerint, hanem az (utolsó) ítéletet...

Az égi és a földi igazságtevés kérdése merül fel egy idő után a dialógusokban. A kérdést fejtegető főbíró adott ponton felidézi a Nagyidejű barátjával folytatott beszélgetését, amikor ama szellemárnyék – akit a jegyző meghatározása szerint a bíró „saját elméjéből szakított ki” (441.) – figyelmeztette kételkedése veszélyeire, amellyel magára

haragíthatja a Mindenhatót: „jól figyelj, Wajtha Mátyás – mondta –, Isten nem tud nem lenni, ha mi vagyunk!” (431.)

Földi mértékkel nem mérhető Isten hatalma, földi elvárásokkal nem közelíthetni cselekedeteihez. Lényét – elmélkedik a főhős – emberi gondolat föl nem érheti. Olyan titkok elé kerül a halandó, amelyeket az elme képtelen, úgymond, bevilágítani, tehát így eleve vesztes lehet, aki erre vállalkozna.

Amikor az Isten megkísértésének szándékát véli felfedezni magában a főhős, hitét téve próbára ezzel, ugye, önmegszólítást használva kezd elmélkedésbe, amelyben különben előrevetítődik önmaga elveszejtésének gondolata: „talán azt forgatod a fejedben, hátha a legyőzetedes egyben a megsemmisülésed is lehetne. Ettől félsz, rettegsz ugyan, de (...) ha elpusztulnál, immár nem kellene elfogadnod azt a hatalmat, amely eltiport. Te ugyanis azért szánád el magad egy ilyen kétségbeesett cselekedetre, mert szabadulni akarsz az olyan hatalomtól, melynek titkai előtted mindenkorra rejtve maradnak. Avagy a rettegés mindattól (...), amibe az elme képtelen bevilágítani. S ha ez így van, inkább ne legyünk...” (430.)

Az utolsó kérdések egyikeként merül fel még a tévedés a bírói ítélet esetében, vagyis, hogy helyén valónak tartja-e minden döntését a vármegye ítélőbírája? Ez mind a szolgabíróval folytatott beszélgetés során, mind az elmélkedésekben felmerül. Előbbi kérdésére azzal a közhellyel válaszol a bíró, hogy az ember nem tévedhetetlen, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy „ránk aligha méretett súlyosabb büntetés annál, miszerint nekünk ítélkeznünk kell.” (465.) Utóbbi szövegegységben pedig a Nagyidejűvel való találkozás idéződik fel, s a kérdés is ugyanaz részéről, ekkor viszont a bíró válasza igenlő ugyan, de megfogalmazását tekintve szokatlan és egy összetett értelmezést tesz lehetővé, azaz: „Kénytelen vagyok.” (Uo.) Akkor lehetne a bíró ítéletét számonkérni, ha nem tévedésből, hanem szándékosan hozná meg a téves döntést.

Ez a gondolatmenet folytatódik aztán a beszélgetés újabb részletében. Közli a főbíró Gorbayval, hogy az effajta tévedés egyre inkább foglalkoztatja őt: „Igen, lehet, én majd akkor fogok tévedni szándékkal, amikor azt akarom, hogy mindannak, amihez közöm van s közöm volt, egyszerre csak az egésznek vége legyen.” (467.) Olyan előrejelzés ez is, amely rácáfol arra, hogy Tompay Wajtha Mátyásnak a regény

zárásaként elbeszélte önpusztító cselekedete (Vö. 509.) indokolatlan lenne, úgynevezett *action gratuite*.

A végkifejlet és megoldás felé haladva kerül sor egy újabb bűnvádi eljárás, tulajdonképpen egy kirakatper lefolytatásának bemutatására (l. *Kocsisok története* című zárófejezet!), amelynek során a két fiatal kocsis büntetése elmarad, ugyanakkor perdöntő adatokkal szolgálnak annak a gyilkosnak a kiléte felől, aki Tompay Wajtha feleségének elveszejtője volt, s csak hosszú idővel később, más büntettek miatt ítélték halálra Bösze Károlyt. Ez lenne az az epizód, amely igazolja a korábban idézett tételt, hogy „a világ valamennyi nyomorúsága, gyarlósága egyszerre és egyazon ügy gubancában megtalálható”.

Egy adott ponton már a babonasággal, végső soron ördöggel való cimborálással gyanúsított kocsisok tetteit, jelentéktelenségük okán, úgymond, meg sem próbálja a főbíró törvényekhez igazítani. A kikérdezésük során azonban ezúttal is a régmúlt eset egy fontos mozzanata derül fény, megvilágosodik Tompay Wajtha előtt felesége egykori eltűnésének titka, az, hogy miként kerülhetett a jéggel borított tő fenekére Orsolya asszony.

A bírói ítélettel összefüggő és már korábban végiggondolt metafizikai kérdések és magát a főhóst fél életen át emésztő eföldi személyes és politikai „nyomorúságok” együttesen vezettek el Tompay Wajtha Mátyás végső döntéséhez. Azt már a szerephez különben alig jutó narrátor mondja, hogy a hivatalban, miután kiderült hősünk számára élete nagy rejtélye, mintegy önkívületi állapotba kerül, üres lesz tekintete, s „építeni próbálja a megfejtett titok birtokában a megtörténhetőt” (508.), illetve azt, hogy hazamenve felszerszámozza lovát, és búcsú nélkül indul el a tó irányába, s a partról „belegázolnak a vízbe”. (509.) A megtörténhetőt tehát megtörténik.

Olyan figurát alkotott Tompay Wajtha Mátyásban az író – idézném egyetértően Antal Balázs megállapítását –, amely „valószínűleg a legteljesebb esszenciáját adja nemcsak a Szilágyi-hősöknek, de egyáltalán mindannak, amit Szilágyi István valaha is írt.” (Antal Balázs: *A bíró könnyei. Helikon*, 2020. 14.)